

МӘДЕНИ МҰРА
ғылыми журнал

КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ
научный журнал

CULTURAL HERITAGE
science journal

ISSN: 3006-1377 (online)

№1 (112)

Астана
2026

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА:

ӘБДІҒАЛИҰЛЫ
Берік

– саяси ғылымдар кандидаты, алқа төрағасы (Қазақстан)

ИБРАЕВА
Ақмарал Ғосманқызы

– алқа төрағасының орынбасары, Қазақстан ұлттық жаратылыстану ғылымдары академиясының академигі, тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан)

ТАЙМАҒАМБЕТОВ
Жәкен Қожахметұлы

– ҚР ҰҒА академигі, тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан)

САМАШЕВ
Зайнолла Самашұлы

– тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан)

АЯҒАН
Бүркітбай Гелманұлы

– ҚР ҰҒА құрметті академигі, тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР Еңбек сіңірген қайраткері (Қазақстан)

ОҢҒАРҰЛЫ Ақан

– тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан)

ҮМІТҚАЛИЕВ
Ұлан Үмітқалиұлы

– тарих ғылымдарының кандидаты, профессор (Қазақстан)

ИСМАИЛОВА
Жанат Хамидовна

– тарих ғылымдарының докторы, профессор (Өзбекстан)

ЦЗИ Сяофен

– PhD докторы (Қытай)

ВОЛЬФРАМ Сабине

– PhD докторы (Германия)

ШТЕЙН Гил

– PhD докторы (АҚШ)

ОУТРАМ Алан

– PhD докторы (Ұлыбритания)

ШОМФАЙ Иштван

– PhD докторы (Венгрия)

ӘБДУАҚАП Қара

– PhD докторы (Түркия)

ДАВЫДОВ
Владимир Николаевич

– әлеуметтану ғылымдарының кандидаты, PhD докторы (Ресей Федерациясы)

АҒАТАЙ
Өткірбай Мылтықбайұлы

– PhD докторы (Қазақстан)

ДУВАНБЕКОВ
Руслан Сабырұлы

– PhD докторы (Қазақстан)

ИСКАКОВ
Қуаныш Алдабергенұлы

– PhD докторы (Қазақстан)

EDITORIAL BOARD:

Berik Abdygaliuly	– candidate of Political Science (Chairman of the editorial board) (Kazakhstan)
Akmaral Ibrayeva	– deputy chairman of the editorial board, Academician of the National Academy of Natural Sciences of Kazakhstan, Doctor of historical sciences, Professor (Kazakhstan)
Zhaken Taimagambetov	– academician of NAS RK, Doctor of Historical Sciences, Professor (Kazakhstan)
Zainolla Samashev	– doctor of Historical Sciences, (Kazakhstan)
Ayagan Burkitbay	– Honorary Academician of the NAS RK, doctor of Historical Sciences, Professor, Honored Worker of RK (Kazakhstan)
Ongaruly Akan	– candidate of Historical Sciences (Kazakhstan)
Umitkaliev Ulan	– candidate of Historical Sciences, Professor (Kazakhstan)
Ismailova Zhanat	– doctor of Historical Sciences, Professor (Uzbekistan)
Ji Xiaofen	– PhD (China)
Wolfram Sabine	– PhD (Germany)
Gil Stein	– PhD (USA)
Alan Outram	– PhD (UK)
Somfai Istvan	– PhD (Hungary)
Abdulvahap Kara	– PhD (Turkey)
Davydov Vladimir	– candidate of Sociological Sciences, PhD (Russian Federation)
Agatay Otkirbay	– PhD (Kazakhstan)
Duvanbekov Ruslan	– PhD (Kazakhstan)
Iskakov Kuanysh	– PhD (Kazakhstan)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

ӘБДІҒАЛИҰЛЫ
Берік

– кандидат политических наук (председатель коллегии) (Казахстан)

ИБРАЕВА
Акмарал Госмановна

– заместитель председателя коллегии, Академик Казахстанской национальной академии естественных наук, доктор исторических наук, профессор (Казахстан)

ТАЙМАГАМБЕТОВ
Жакен Кожаметович

– академик НАН РК, доктор исторических наук, профессор (Казахстан)

САМАШЕВ
Зайнолла Самашевич

– доктор исторических наук, профессор (Казахстан)

АЯҒАН
Буркитбай Гелманулы

– Почетный академик НАН РК, доктор исторических наук, профессор, Заслуженный деятель РК (Казахстан)

ОНГАРУЛЫ Акан

– кандидат исторических наук (Казахстан)

УМИТКАЛИЕВ
Улан Умиткалиевич

– кандидат исторических наук, профессор (Казахстан)

ИСМАИЛОВА
Жанат Хамидовна

– доктор исторических наук, профессор (Узбекистан)

ЦЗИ Сяофен

– PhD доктор (Китай)

ВОЛЬФРАМ Сабине

– PhD доктор (Германия)

ШТЕЙН Гил

– PhD доктор (США)

ОУТРАМ Алан

– PhD доктор (Великобритания)

ШОМФАЙ Иштван

– PhD доктор (Венгрия)

КАРА Абдукап

– PhD доктор (Турция)

ДАВЫДОВ
Владимир Николаевич

– кандидат социологических наук, PhD доктор (Российская Федерация)

АГАТАЙ
Уткирбай Мылтыкбайулы

– PhD доктор (Казахстан)

ДУВАНБЕКОВ
Руслан Сабырулы

– PhD доктор (Казахстан)

ИСКАКОВ
Куаныш Алдабергенович

– PhD доктор (Казахстан)

МАЗМҰНЫ / CONTENT / СОДЕРЖАНИЕ

Археология / Archaeology / Археология

<i>Молдахмет А.А., Елеуов М., Талеев Д., Есен С.</i> Қазақ хандығы дәуіріндегі Созақ: археологиялық зерттеу тарихынан	
<i>Молдахмет А., Елеуов М., Талеев Д., Есен С.</i> Созақ в период Казахского ханства: из истории археологических исследований	
<i>Moldakhmet A., Eleuov M., Taleev D., Esen S.</i> Sozak in the Kazakh khanate period: from the history of archaeological research.....	8
<i>Аккошкарлова Ж.Т., Рахимжанова С.Ж., Тушева Е.К.</i> Орталық Қазақстандағы Қу 1-4, 6-7 тас дәуірі тұрақтарының материалдарын зерттеу	
<i>Аккошкарлова Ж.Т., Рахимжанова С.Ж., Тушева Е.К.</i> Изучение материалов стоянок каменного века Куу 1-4, 6-7 в Центральном Казахстане	
<i>Akkoshkarova Zh.T., Rakhimzhanova S.Zh., Tusheva E.K.</i> Study of materials from the stone age sites of Kuu 1-4, 6-7 in Central Kazakhstan.....	22
<i>Абилямаликов К.К., Байдалы Р.Ж., Шакшаков К.Г.</i> Археологические исследования на стоянке Талдысай-II в 2025 году	
<i>Әбілмәліков Қ.Қ., Байдалы Р.Ж., Шакшаков Қ.Г.</i> 2025 жылғы Талдысай-II тұрағындағы археологиялық зерттеулер	
<i>Abilmalikov K.K., Baidaly R.Zh., Shakshakov K.G.</i> Archaeological research at Taldysay-II site in 2025.....	34
<i>Қожа М.Б., Сиздинов Б.С., Әлімбекұлы Ә.</i> Особенности мечети Отрара конца XIV – начала XV в.	
<i>Қожа М.Б., Сиздинов Б.С., Әлімбекұлы Ә.</i> XIV ғасырдың аяғы – XV ғасырдың басындағы Отырар мешітінің ерекшеліктері	
<i>Khozha M.B., Sizdikov B.S., Alimbekuly A.</i> Features of the Otrar mosque of the late 14th – early 15th cc.....	45
<i>Усачук А.Н., Шишлина Н.И., Степанов И.А., Леонова Н.В.</i> Булавка из Краматорского могильника (Подонцовье). Результаты трасологического анализа	
<i>Усачук А.Н., Шишлина Н.И., Степанов И.А., Леонова Н.В.</i> Краматорск қорымынан табылған түйреуіш (Донец маңы). Трасологиялық талдау нәтижелері	
<i>Usachuk A.N., Shishlina N.I., Stepanov I. A., Leonova N.V.</i> A hammer-headed pin from the Kramatorsk burial ground (Podontsovye). The results of the trace-wear analysis.....	58
<i>Karazhigitova A.Ye., Janeyeva A.K.</i> History of studies and main results of research on medieval burial sites in Northeast Saryarka	
<i>Қаражігітова Ә.Е., Джанеева А.Қ.</i> Солтүстік-Шығыс Сарыарқадағы ортағасырлық жерлеу ескерткіштерін зерттеу тарихы мен негізгі нәтижелері	
<i>Қаражігітова А.Е., Джанеева А.Қ.</i> История изучения и основные результаты исследований погребальных памятников средневековья Северо-Восточной Сарыарки.....	69
<i>Sultanova A.K.</i> Stone sculptures in the Museum collection: issues of museification and exhibition	
<i>Сұлтанова А.К.</i> Музей коллекциясындағы тас мүсіндер: музейлендіру және экспозициялау мәселелері	
<i>Сұлтанова А.К.</i> Каменные изваяния в музейной коллекции: вопросы музеефикации и экспонирования.....	82
<i>Брынза Т.В.</i> В.Ф. Зайберт и его роль в изучении истории и археологии Северного Казахстана (по материалам газеты «Акмолинская правда»)	
<i>Брынза Т.В.</i> В. Ф. Зайберт және оның Солтүстік Қазақстан тарихы мен археологиясын зерттеудегі рөлі («Акмолинская правда» газеті материалдары бойынша)	
<i>Brynza T.V.</i> V.F. Zaibert and his role in the study of the history and archaeology of Northern Kazakhstan (based on materials from the newspaper “Akmolinskaya Pravda”).....	92

Этнология / Ethnology / Этнология

- Балтабай Д.Ө.** Әбілғазы Баһадүр хан шежіресінде кездесетін бірқатар этнонимдердің шығу тегі
Балтабай Д.А. Происхождение ряда этнонимов в шежере Абулгази Бахадур хана
Baltabay D.A. The origin of selected ethnonyms in the genealogy of Abulgazi Bahadur Khan..... 101
- Тастанбеков М.М., Байболов Б.Қ., Жүнісбаев Ұ.Д., Тұрсынов А.Х.** Қожа Ахмет Ясауи қабірінің жапқышы туралы зерттеулер
Тастанбеков М.М., Байболов Б.Қ., Жунисбаев Е.Д., Турсинов А.Х. Исследования покрывала гробницы Ходжи Ахмеда Ясави
Tastanbekov M.M., Baibolov B.K., Junisbaev E.D., Tursinov A.H. Research on the Pall of the Tomb of Khoja Ahmed Yasawi..... 113
- Байгаж А., Нурбаева А.М., Рустемова А. Е.** Традиционные игры с астрагалами тюрко-монгольского ареала: язык, норма и культурная память
Байгаж А., Нурбаева А.М., Рустемова А. Е. Түркі-моңғол ареалындағы асыққа байланысты дәстүрлі ойындар: тіл, норма және мәдени жады
Baigazh A., Nurbayeva A.M., Rustemova A. Ye. Traditional games with astragal in the turkic-mongolian region: language, norms and cultural memory..... 125

Тарих / History / История

- Бисенова Г.А., Отепова Г.Е., Болдыков Ж.Б.** Гималай асқан көш тарихы: Үндістан ұлттық архив құжаттары негізінде
Бисенова Г.А., Отепова Г.Е., Болдыков Ж.Б. История миграции казахов через Гималаи: на основе документов Национального архива Индии
Bissenova G.A., Oteпова G.E., Boldykov Zh.B. Migration history of Kazakhs through the Himalayas: based on documents from the National Archives of India..... 140
- Мырзаханов Ә.Е., Мұсағалиева А.С.** Шәкәрім Құдайбердіұлының ақталуы: жаңа деректерді талдау
Мырзаханов А.Е., Мусағалиева А.С. Реабилитация Шакарима Құдайбердиева: анализ новых данных
Myrzakhanov A.E., Musagalieva A.S. Shakarim Kudaiberdiyev's rehabilitation: analysis of new data..... 155
- Атдаев С.Дж., Атдаева О.Г.** Стражи туркменского общества XIX в. (до 1881 г.): ясавулы, ферраджи и караульные дозорные
Атдаев С.Дж., Атдаева О.Г. XIX ғ. (1881 жылға дейін) түрікмен қоғамының сақшылары: жасауылдар, феррадждар және қарауыл күзетшілері
Atdaev S.J., Atdaeva O.G. Guards of the Turkmen society of the 19th century (before 1881): yasavuls, ferrajs, and sentry guards..... 168
- Абсаликов А.А.** Генеалогия казахских ханов в «Ахсан ат -Таварих» Хасанбека Румлу (сравнительный анализ пяти рукописных списков и одного печатного издания)
Абсаликов А.А. Хасанбек Румлудың «Ахсан ат-Тауарих» еңбегіндегі қазақ хандарының генеалогиясы (бес қолжазба көшірмесі мен бір баспа басылымының салыстырмалы талдауы)
Absalikov A.A. The genealogy of Kazakh khans in Hasanbeg Rumlu's "Ahsan at-Tawarikh" (a comparative analysis of five manuscript copies and one printed edition)..... 180
- Мамытова С.Н.** The historical evolution of philanthropy in Kazakh society in the 19th – early 20th centuries
Мамытова С.Н. XIX–XX ғасырдың басындағы қазақ қоғамындағы меценаттықтың тарихи эволюциясы
Мамытова С.Н. Историческая эволюция меценатства в казахском обществе XIX – начала XX вв..... 191

<i>Akshanova A.M., Oteпова G.E., Shabambayeva A.G.</i> Historiographical discourse on the study of the korenizatsiia (indigenization) policy	
<i>Ақшанова А.М., Өтепова Г.Е., Шабамбаева А.Г.</i> Қазақстандағы жергіліктендіру саясатының тарихнамалық дискурсы	
<i>Акшанова А.М., Отепова Г.Е., Шабамбаева А.Г.</i> Историографический дискурс политики коренизации в Казахстане.....	199

Музей ісі / Museology / Музейное дело

<i>Ибраева А.Ф., Пазылова Г.А.</i> Ұлттық тарихи-мәдени мұраны жаһандық дискурста ұсыну: халықаралық және әлемдік көрмелер тәжірибесі	
<i>Ибраева А.Г., Пазылова Г.А.</i> Представление национального историко-культурного наследия в глобальном дискурсе: опыт международных и всемирных выставок	
<i>Ibraeva A.G., Pazylova G.A.</i> Presenting national historical and cultural heritage in global discourse: the experience of international and world expositions.....	212
<i>Orazkulova K., Karibayeva G.</i> Museums, painting, and ideology in Soviet Kazakhstan	
<i>Оразкулова К. С., Карибаева Г.А.</i> Кеңестік Қазақстандағы музейлер, кескіндеме және идеология	
<i>Оразкулова К.С., Карибаева Г.А.</i> Музеи, живопись и идеология в советском Казахстане.....	233

***Мырзаханов Ә.Е., Мұсағалиева А.С.**

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Астана, Қазақстан

*e-mail: 87080077500@mail.ru

ШӘКӘРІМ ҚҰДАЙБЕРДІҰЛЫНЫҢ АҚТАЛУЫ: ЖАҢА ДЕРЕКТЕРДІ ТАЛДАУ

Аңдатпа. Мақалада ақын, философ Шәкәрім Құдайбердіұлын саяси репрессия құрбаны ретінде ақтау үдерісінің кезеңдері жаңа архив деректері негізінде талданады.

Осы күнге дейін кеңестік кезең тарихындағы ең өзекті мәселелердің бірі саяси репрессия екендігі белгілі. Тоталитарлық жүйе құрбандарының нақты саны әлі күнге дейін белгісіз, себебі сотсыз, үкімсіз атылғандардың саны қаншама. Қазақ тарихындағы атылғаннан кейін де тағдыры таласқа толы болған сондай тұлғалардың бірі Шәкәрім Құдайбердіұлы болды.

Мақаланың мақсаты – ақынның ақталуына қатысты құпиясыздандырылған жаңа архив деректерін талдау. Осыған сәйкес 1950 жылдардың аяғында басталып, 1980 жылдардың соңына дейін созылған ақтау үдерісінің кедергілері, айғақтардың бұрмалануы және Ахат Құдайбердіевтің әділдік жолындағы күресі қарастырылады. Басты назар Шыңғыстау көтерілісін ұйымдастырушы ретінде ОГПУ-дің Шәкәрім туралы оперативтік-барлау мәліметтері мен бұл істің нүктесін қойған 1980 жылдың аяғында құрылған Мемлекеттік комиссияның жұмысын зерделеуге аударылды.

Деректік негіз ретінде ҚР Президентінің архиві материалдары және тың, ғылыми айналымға әлі де толық енген ҚР Ұлттық Қауіпсіздік Комитетінің құжаттары, Шәкәрімтанушы ғалымдардың еңбектері қолданылған. Сондай-ақ қайраткердің ақталуы және мәселенің талқылануы барысында мерзімді басылымдарда Мемлекеттік комиссия мүшелері мен басқа да ғалымдардың жарияланымдары пайдаланылды.

Мақаланың негізгі әдіснамалық ұстанымдары: тарихилық, объективтілік, жан-жақтылық, пәнаралық байланыс. Зерттеудің негізін құрайтын материалдар хронологиялық тәртіпте талданған.

Зерттеу нәтижесінде Шәкәрім Құдайбердіұлына қатысты тергеу материалдары, тағылған айыптар мен сол айыптардан ақтау үдерісі толыққанды талданып, оқиғалар хронологиясы жаңа деректер негізінде толықтырылды.

Кілт сөздер: Шәкәрім Құдайбердіұлы, репрессия, ақтау, мемлекеттік комиссия, саяси қуғын-сүргін, архив.

Дәйексөз үшін: Мырзаханов Ә.Е., Мұсағалиева А.С. Шәкәрім Құдайбердіұлының ақталуы: жаңа деректерді талдау // Мәдени мұра. 2026. № 1 (112). бб. 155-167 (қаз.)

DOI: <https://doi.org/10.47500/2026.v25.i1.13>

Кіріспе

Кеңес өкіметі жылдарында саяси репрессияларға ұшыраған қазақ зиялыларының ішінде ең күрделі тағдыр Шәкәрім Құдайбердіұлына тиесілі еді. Шәкәрім Құдайбердіұлы – ұлы ақын Абай Құнанбайұлының немере інісі. 1858 жылы Семей қаласына жақын Шыңғыстау бөктерінде дүниеге

келген. Жеті жасында әкесінен айырылған Шәкәрім Абай айналасындағы адамдардан тәрбие, білім алады. Алғашқы өлең жолдарын жеті жасынан жазып, артынша ақындыққа, ғылымға, білімге, қоршаған ортаны, қоғамдық құбылыстарды тануға деген құштарлығы арта түседі. Орыс, араб, парсы, түрік тілдерін

өздігімен игеріп, Мекке, Стамбұл қалаларында болғаны белгілі.

Шәкәрімнің өмірінің соңғы жылдары 1929-1931 жылдардағы тарихи оқиғаларға сай келді. Бұл кезде Кеңес өкіметінің экономикалық қайта құрулары жүріп жатты, оның ішінде қазақ байларын тәркілеу, «кулактарды» жою, қазақ шаруашылықтарын отырықшыландыру (седентаризация) үдерістері дәстүрлі қазақ қоғамын жоюға бағытталды. Осының әсерінен Қазақстанда жаппай халық көтерілістері мен наразылықтары басталды, адамдар өкіметке ашық қарсылық білдіріп, ет, мал және астық дайындау бойынша жоғары салықтарға наразылықтар білдірді, мемлекеттің күштеу саясатына қарсы шықты. Ел ішінде беделді, танымал азамат ретінде Шәкәрім Құдайбердіұлы аталған тарихи оқиғалардан қалыс қала алмады.

Материалдар мен зерттеу әдістері

Мақалада ҚР Президентінің архиві материалдары және ғылыми айналымға әлі де толық енген ҚР Ұлттық Қауіпсіздік Комитетінің құжаттары қолданылған. Сондай-ақ қайраткердің ақталуы және мәселенің талқылануы барысында мерзімді басылымдарда жарияланған мақалалар, Мемлекеттік комиссия мүшелерінің, жалпы алаш арыстарын ақтау жұмыстарына қатысқан қоғам қайраткерлерінің естеліктері пайдаланылды.

Шәкәрім Құдайбердіұлының өмір мен шығармашылығына арналған еңбектер аз емес. Алайда, солардың арасында оның ақталуы жайлы ашылып жазылған еңбектер саусақпен санарлық. Ақынды ақтау мәселесінің басынан бастап, сол үдерістердің арасында бастама көтеріп жүргендердің бірі және өмірінің соңына дейін күрескен оның баласы Ахат Шәкәрімұлы. 1986 жылы Мәдениет министрлігінің арнайы шешімімен Ахат Құдайбердіевтің жеке архиві (барлығы 153 сақтау бірлігі) зайыбы Бәтима Жәкеновадан қабылданған болатын. Жеке қорда Шәкәрім Құдайбердіұлының ақтау мақсатында жоғарғы органдарға жазған хаттарының көшірмелері, 1958 жылы КСРО-дің Бас прокуратурасынан әкесінің ақталуына қатысты анықтамалар, Н.С. Хрущевке жазған хаты т.б. сақталған. Осы және өзге де алаш зиялыларына қатысты сот процестері мен олардың ақталуына қатысты құжаттарды жинақ етіп шығарып, ғылыми айналымға енгізген жазушы,

алаштанушы Тұрсын Жұртбай (Жұртбай, 2011). Автордың бұл еңбегіне сол уақытқа дейін құпия сақталып келген алаштықтарға қатысты НКВД, ОГПУ, КГБ құжаттары енген. Сонымен қатар, «Шәкәрім мұрасы қалай ақталды?» деп аталатын мақаласында ақынды ақтау процесін егжей-тегжейлі баяндаған (Жұртбай, 2019).

1988 жылғы ақтау жөніндегі мемлекеттік комиссия жұмысы шеңберінде алаш қайраткерлерінің, соның ішінде Шәкәрім Құдайбердіұлының ісіне жеке тоқталып, оның қиындықтарын өз еңбегінде суреттеген, комиссия төрағасы болған Жабайхан Әбділдин болды (Әбділдин, 2003: 111).

Жалпы ақынның қайраткерлігін, өмірі мен шығармашылығын зерттеуге арналған еңбектердің көптігіне қарамастан, оны ақтау мәселесіне арналған нақты еңбектер жоқ, тек мақала түрінде жарық көрген авторлардың жарияланымдарын кездестіруге болады. Шәкәрім шығармашылық мұрасының ақталуы жайлы, алаштанушы, Шәкәрімтанушы, Абайтанушы ғалымдардың еңбектерінде нақты осы мәселеге ішінара ғана тоқталып өтеді.

Мақаланы жазу барысында тарихи зерттеудің жалпығылыми және арнайы әдістері қолданылды. Атап айтқанда, архивтік құжаттарды зерделеу негізінде деректанулық талдау әдісі, құпиясыздандырылған материалдарды саралау барысында тарихи-талдау (аналитикалық) әдісі пайдаланылды. Шәкәрім Құдайбердіұлының ақталу үдерісін кезең-кезеңімен қарастыру мақсатында тарихи-хронологиялық әдіс қолданылды. Сонымен қатар, тергеу материалдары мен түрлі дереккөздерді өзара салыстыру арқылы салыстырмалы талдау әдісі, архив құжаттары мен ғылыми еңбектерді жүйелеу барысында жүйелеу және жинақтау әдістері пайдаланылды. Зерттеу барысында тарихилық, объективтілік және жан-жақтылық қағидаттары басшылыққа алынды.

Талдау

Әу бастан Кеңес өкіметі Шәкәрім секілді білімді, оқыған адамды ұнатпады, оның үстіне байдың баласы, дінге жақындығы да бар. Оған қойылған айыптар жыл өткен сайын көбейе берді. Қайраткердің 1931 жылғы Семей облысындағы Шыңғыстау көтерілісінен кейін қарулы топ құрып, Кеңес өкіметіне қарсы наразылықтарды басқарғаны, қарулы

қақтығыстарға қатысқаны туралы ақпараттар ОГПУ қызметкерлері тарапынан жинала берді.

Шәкәрім Құдайбердіұлы туралы естеліктерді, деректерді жинастырған және оның ақталуы туралы зерттеген, жазушы-ғалымдардың бірі Тұрсын Жұртбай болды. Алайда, зерттеу барысында ҚР Ұлттық қауіпсіздік комитетінің архиві құжаттарын толық талдауға мүмкіндігі болмағанын байқай аламыз. Оның өзіндік себебі де бар. Бұл құжаттар 2020 жылғы Мемлекет басшысының «Саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық ақтау жөніндегі мемлекеттік комиссия туралы» №456 Жарлығына сәйкес құрылған мемлекеттік комиссия жұмысы барысында ғана құпиясыздандырылып, ғылыми айналымға енгізу мүмкіндігі пайда болды.

Мемлекеттік комиссия жұмысының шеңберінде Бас прокуратура 2,4 миллионнан астам материалдарды, ҰҚК 1,5 мыңнан астам архив істері мен құжаттарды, ІІМ 5,3 мыңнан астам құжаттарды құпиясыздандырды (Қарин, 2022). Осы құжаттардың ішінде Шәкәрім Құдайбердіұлына да қатысты құжаттар болды.

Алынған нәтижелер

Негізгі мәліметтерді көрсетіп өтелік: 1931 жылғы 15 қазанда ОГПУ-дің жасаған ішкі «бандылардың» кестесінде Семей оперативті секторында Шәкәрім Құдайбердиевтің тобы туралы да мәліметтер бар. Оның тобында 23 атты адам болғаны, олардың 7 винтовкасы болғаны, 16 аңшы мылтығы болғаны айтылады. Осы жылдың 3 қыркүйегінде көтерілісшілер Шыңғыстау ауданының орталығы Қарауыл ауылына шабуыл жасады деп көрсетілген (ҚР ҰҚК АМА 9-қ., 1-т., 488-іс, 149-п.). Ал 1 қарашада жасалған ОГПУ ПП Шыңғыстау ауданы бойынша оперативті барлау мәліметінде Бақанас ауылында (Қарауыл аудан орталығынан оңтүстік-шығысқа қарай 70 км, Семей қаласынан оңтүстік-батысқа қарай 100 км) пайда болған көтерілісшілердің басшылары арасында оның да аты-жөні кездеседі. Көтерілісшілер жеңілген соң, Шәкәрім мен оның баласы Зиятпен 23 адамды басқарып, ауданның шеткері жерлерге кетті делінген (ҚР ПА 141-қ., 1-т., 5052-іс, 10–23-п.). Ал 31 желтоқсандағы ОГПУ ПП оперативті барлау мәліметінде: «Шыңғыстау ауданының аумағында жұмыс істеген Шәкәрім Құдайбердиевтің бандасы Шұбартау ауданының 13-ші және 14-ші ауылдарына көшті.

Әбішевтің комотрядына басшылық ету 22 қазанда Керегетас тауларында (Қарауыл аудан орталығының оңтүстік-батысында 50 шақырым) банданы қуып жеткен жедел қызметкер Қарасартовқа жүктелді. Атыс кезінде басшы Құдайбердиев Шәкәрім қаза тауып, одан 23 патроны бар 1 винчестер, 2 жылқы және 1 түйе тәркіленді» (ҚР ПА 141-қ., 1-т., 5052-іс, 1–9-п.). Осы мағлұматтарға сүйенген МҚК (КГБ) қызметкерлері Шәкәрімді көтеріліс басшысы немесе қатысушысы деп білді.

1950 жылдарда жасалған Қазақ КСР МҚБ анықтамасында да осы құжаттар сарапталып, төмендегідей айыптауларды толықтырды: «Семей облысы бойынша МҚБ-да сақталған №639, 2246, 2643 архив-тергеу істерін, сондай-ақ басқа да материалдарды зерттеу арқылы 1931 жылдың қыркүйегінде Семей облысының қазіргі Абай ауданының аумағында байлар арасынан ұлтшыл элементтермен көтеріліс ұйымдастырылып, Қарауыл аудан орталығына қарулышабуыл жасалғаны анықталды. Бандиттік қарақшылыққа барлығы 300-ге жуық адам қатысты, олардың біраз бөлігі Қытайға қашып үлгерді, ал 17-ге жуық белсенді қатысушыларды ОГПУ органдарымен тұтқындалып, арнайы кеңеспен сотталды. Сол кезеңдегі тергеу материалдары куәгерлердің, оның ішінде банданың айыпталушы қатысушыларының айғақтарымен, көтеріліс пен бандиттік топты құру инспириаторларының бірі алашордалық Құдайбердиев Шәкәрім екендігі анықталды, 1859 жылы туған (Абай Құнанбаевтың туысы, сондай-ақ жазушылықпен айналысқан) екендігі дәлелденді. Құдайбердиев Шәкәріммен бірге оның кіші ұлы Зият көтеріліске белсенді қатысты, ол бандыны талқандағаннан кейін Қытайға қашып, сол жақта қайтыс болды. 1931 жылы бандгруппаларға қарсы көптеген операциялардың бірі кезінде Шәкәрім Құдайбердиев тауда өлтірілді. Оның қолында оқтарымен қоса мылтық (винчестер) және ат болды. Тергеу барысында банданың бұрынғы мүшелері де, куәгер ретінде жауап алынған басқа адамдар да Шәкәрім Құдайбердиев пен оның ұлы Зияттың қылмыстық әрекеттері туралы егжей-тегжейлі айғақтар беріп, олардың дұшпандық сөздері мен қылмыстық әрекеттерінің нақты мысалдарын келтірді» (ҚР ҰҚК АМА 9-қ., 1-т., 473-іс, 2-п.).

Аталған көтерілістерге қатысушылар 1926 жылғы РКФСР Қылмыстық Кодексінің

58, 59 баптары бойынша сотталды. 58 баппен сотталғандардың біразы 1980 жылдардың аяғында ақталды, 59-баппен сотталғандар ақталмады. Сондықтан да, Шәкәрімге қойылған айыптаулар өте қиын болды, бұл баппен сотталғандар тіпті 1993 жылғы «Жаппай саяси қуғын-сүргін құрбандарын ақтау туралы» Заңы бойынша да ақталмады. Аталған заңның 6-бабына сәйкес соттар негіздеп айыптаған, сондай-ақ сот емес органдардың шешімдерімен қылмыстық жауапкершілікке тартылған, істерінде мына төмендегі жасаған қылмыстары жеткілікті дәлелденген адамдар ақталуға жатпайды:

а) шетелге қашып немесе ұшып кетуден басқа Отанды сатудың барлық формалары; қарулы көтеріліс немесе қарулы бандылар құрамында Республика аумағына революцияға қарсы мақсатта басып кіру және олар жасаған кісі өлтірулерге, басқа да күш көрсету әрекеттеріне; тіміскілік, терроризм актісі, бүлдіру әрекеттеріне қатысу;

б) жай халық пен әскери тұтқындарға қатысты күштеу әрекеттері, сондай-ақ Ұлы Отан соғысы кезінде осындай әрекеттер жасауына басқыншылар мен Отанын сатқандарға деп берушілік;

в) қарулы бандыларды ұйымдастыру және олар жасаған кісі өлтірулерге, басқа күштеу әрекеттеріне қатысу (Қазақстан Республикасының Заңы, 1993).

Бірақ, 1932 жылғы 22 ақпандағы ОГПУ аудандық бөлімшесі бастығының қаулысымен Құдайбердиев Шәкәрім қайтыс болғаннан қылмыстық қудалау тоқтатылды. Осылайша, Құдайбердиев Шәкәрім ешқандай сотта сотталған жоқ, оған қылмыстық іс те ашылған жоқ (ҚР ҰҚК АМА 9-қ., 1-т., 473-іс, 1-10-п.). Бірақ, қайраткер туралы айтуға, шығармаларын оқуға тыйым салынды.

Қайраткерге қарсы ешқандай қылмыстық істің ашылмауы, оның сотталмаған фактісі оның ақталуы мәселесін Кеңес өкіметі жылдарында қайта көтеруге мүмкіндік берді. Себебі, жазалаушы отряд мүшелері Шәкәрімді сотсыз, үкімсіз далада атқан болатын. Оның ақталу ісін екінші баласы Ахат Құдайбердиев көтереді. Шәкәрімнің Айғаншы есімді әйелінен туған Ахат (Ғабдулахад) бірнеше жыл бойы түрмеге жабылып, «халық жауы», «бандиттің ұлы» ретінде қуғын-сүргінге ұшырап, Сібірге жер аударылды. Шәкәрімді «халық жауы»

деген айыптауларға қарамастан, Ахат әкесінің мұрасын жинау қызметін тоқтатпады, ол Шәкәрімнің әдеби мұрасы мен өлеңдерін жинап, оларды екі томға орналастырып, музейлер мен кітапханаларға таратты. Ахат әкесінің ақталатындығына үмітін үзбеді және Шәкәрімнің кінәсіздігі туралы үнемі мемлекеттік органдарға хат жазып отырды. Бұл ұмтылысында ол жалғыз болған жоқ, оны қазақ зиялылары қолдады (Құдайбердиев Шакарим, URL). Балалар әкелер үшін жауап бермеуі керек» ұраны шыққан кезде ол Сталинге тікелей хат жазып, соңында бостандыққа ие болды.

Қазақтың басынан өткен зар заман тынышталып, алапат соғыс біткен соң, 1950 жылдардың аяғында Шәкәрімді ақтау ісі көтерілді. Алғаш рет 1955 жылдың қаңтар-сәуір айларында Қазақстан Орталық Комитеті жүргізген қайраткердің өмірі туралы тексерісте (ҚР ПА 811-қ., 23-т., 171-іс, 2-7-п.) жоғарыда көрсетілген мәліметтер қайта шығады. Осы мәліметтер құзырлы органдар тарапынан қайта куәгерлерден де сұралды, содан соң оны «1931 жылғы бандылық көтерілістің басшысы» деген шешімге келеді. Бірақ ақталу үдерісі тоқтамайды.

1958 жылы Ахат әкесін ақтауды сұрап, КСРО Бас Прокурорына арыз жолдады, себебі оның өтінішінде әкесі көтеріліске де, ауылдардағы бандиттік рейдтерге де қатысы жоқ делінді (ҚР ҰҚК АМА 9-қ., 1-т., 473-іс, 1-п.). Ақынның ұлы Ахаттың жоғарыға жіберген арызы негізінде Семей облыстық прокуратурасы 1958 жылы тексеріс жүргізеді, сөйтіп ақтаудан бас тарту туралы материалдарға қорытындыны қосып, қайта Бас прокуратураға жібереді. Ал Бас прокуратура ол жіберілген материалдармен келіспей, 1958 жылдың 28 қарашасындағы қаулымен Ш. Құдайбердиевтің ісін қысқартып, оны ақтайды. Негізгі себеп, жоғарыда көрсеткеніміздей, қайраткердің үстінен қылмыстық іс ашылмауында еді. Себебі прокуратурада алдымен қылмыстық істер сақталды, оның ішінде көтерілісшілер тізімі де бар. Ол тізімде Шәкәрімнің аты-жөні кездеспейді, өйткені ұрыс даласында немесе ауылдарда ОГПУ қызметкерлері атып кеткен адамдар сотталмаған еді, ал ақтау үдерісін жасау үшін процедура бойынша қылмыстық істері көтерілетін. Бұл жерде КСРО прокуратурасы заңдық тұрғыда қарады деуге толық негіз бар.

1961 жылы Ахатқа 30 жылға жуық құр

құдықта жатқан әкесінің сүйегін қазуға рұқсат етілді, оны ұлы ұстазы Абай зиратының жанына қайта жерледі.

Қазақ КСР Мемлекеттік қауіпсіздік комитеті жоғарыдан ақталып келгеніне қарамастан, Шәкәрім ісін тоқтатпады. Қазақ КСР Бас Прокурордың тапсырмасы бойынша Семей облысының прокуратурасы тағы да 1959 жылы Құдайбердиев Шәкәрім бойынша тергеу жүргізді (ҚР ҰҚК АМА 9-қ., 1-т., 473-іс, 1-10-п.). Олардың жасаған анықтамасында төмендегідей беріледі: «Тағы бір айта кетерлік жайт, 1931-1940 жылдары айғақ берген бірқатар тұлғалар 1959 жылы қайталап жауап алу кезінде жауаптарын өзгерткен немесе мүлдем бас тартып, сенімсіз, кейде мүлдем негізсіз дәлелдер келтірген. Осылай жиналған айғақтарды негізге ала отырып, Семей облысының прокуратурасы Құдайбердиев Шәкәрімнің іс-әрекетінде қылмыс құрамының болмауына байланысты істі қысқарту туралы қаулы шығарды. Кейін белгілі болғандай, бұрынғы айғақтарында куәгерлердің басқаша жауап беру себебінің бірі ретінде оларды 1900 жылы туып, 1984 жылы қайтыс болған Құдайбердиевтің ұлы – Құдайбердиев Ахаттың көндіруі және Құдайбердиев Шәкәрімнің шығармаларын басып шығару қажеттілігі туралы еңбек ардагерлері атынан Қазақстан Компартиясы ОК-не хат жазуға көндіруі себеп болған» (ҚР ҰҚК АМА 9-қ., 1-т., 473-іс, 2-п.). Бірақ, нақты дәлелдері болмады, сол бағы құжаттарды алға тартып отырды.

Бұл туралы 1962 жылы 27 тамызда Қазақ КСР Министрлер Кеңесі жанындағы Мемлекеттік қауіпсіздік комитетінің төрағасының орынбасары А.Тлеулиев Партия тарихы институты басшысының орынбасары П.М. Пахмурныйға ақпарат берді (Жұртбай, 2008: 44-45). Онда алаш зиялыларының Кеңес билігіне қарсы бағытталған әрекеттері мен қызметтері баяндалады. Олардың арасында, А. Байтұрсынов, М. Дулатов, М. Жұмабаев, Ш. Құдайбердиевтер бар. Назар аударатын мәселе – 1958-1960 жылдарда аталған зиялылардың істері ақтауға байланысты көтерілген. Олардың ішінде, екі адамға ғана іс тоқталды, Шәкәрім 1958 жылы, М. Жұмабаевқа 1960 жылы ақталды. Бірақ, қосымша жүргізілген тексеру барысында жиналған материалдар негізінде Мемлекеттік қауіпсіздік комитеті Ш. Құдайбердиевтің ақталуы негізсіз деп хабарлаған.

Дегенмен де Шәкәрімді толық саяси ақтауға ұмтылыстар тоқтаған жоқ. Оған әсер еткен «жылымық» жылдар болатын. Оларға қарсы құзырлы орган қызметкерлері де, коммунистер де болғаны рас. 1950 жылдардың аяғы мен 1970 жылдарда осы күрес шиеленісе берді.

Өз естелігінде Қазақ КСР Халық жазушысы Х.Ерғалиев «Қазақ әдебиеті» газетінде 1959 жылы ақынның өлеңдері жарияланғанда, құзырлы органның біраз бұрынғы қызметкерлерінің қарсы болғандығын жазады. Тіптен Шәкәрімге қатысты 1963 жылы құрылған комиссияның шешімі де ештеңенің өзгермейтінін жеткізді. 1917 жылдары Шәкәрім мұраларын талдауға арналған Мүсілім Базарбаевтың докторлық диссертациясында, Қазақ КСР Ғылым Академиясының корреспондент-мүшесі Ысқақ Дүйсенбаевтың энциклопедиялық анықтамалықтарда ақын туралы мақаланың орыненшілеуі, 1978 жылы Ленинградта жарыққа шыққан «Поэты Казахстана» жинағына ғалым, белгілі жазушы Мұхтар Мағауиннің батыл әрекеттері мен табандылығының арқасында, Шәкәрім өлеңдерінің орын табуы, Әнуар Әлімжанов пен Әбдіжамал Нұрпейісов сынды оқырмандарға танымал жазушылардың «Литературная газетада» Шәкәрім мұрасы жайындағы бірнеше мақалалары жарық көруі басын қауіпке тіккендердің батыл әрекеті еді (Бес арыс, 1992: 77). Атап өту керек, сол заман тұрғысынан бұл әрекеттер батылдыққа жатты, ақынның мұраларын қолдаушылар қаһарлы құзырлы орган қарамағына бірден ілігетін.

1970 жылдардың ортасында Алаш қайраткерлерін ақтауға байланысты ашық хат ұйымдастырып, өз ой-пікірін білдірген Ә. Бектасов болды. Ә. Бектасов 1938 жылдың тамызынан 1940 жылдың наурызына дейін Жер шаруашылығы комиссары, 1940 жылдың наурызынан 1942 жылдың қаңтарына дейін Су шаруашылығы комиссары, 1942 жылдың қаңтарынан қазанынан Қазақ КСР Совхоздар халық комиссары (Наркомы Казахстана, 2007: 84) қызметтерін атқарған.

Қазақстан Коммунистік партиясы XVI съезі мен Кеңес одағы коммунистік партиясы XXV съезіне жазған хатында Ә. Бектасов қазақ әдебиетінің негізін салушылар, ұлт зиялыларына қатысты тарихи ақиқатты қалпына келтіру туралы жазды, ол кезде зейнеткер болатын. А. Байтұрсынов, Ж. Аймауытов, Ш. Құдайбердиев, М. Жұмабаев, М. Дулатовтар

ақталуы туралы мәселе көтерді (Жұртбай, 2008: 41-45). Ә. Бектасов 1965 жылдан бастап үш рет ақтау туралы Қазақстан Компартиясы ОК-і басшылығына хат жазған, нәтижесінде оған қатысты қатаң сөгіс түріндегі шара қолданылған.

Ол алаш зиялыларының ақыры бір ақталарына сенімді болды және бұл туралы ол Д. Қонаевқа жолдаған хаттарында да жазды. Автор ертеден-ақ осы қайраткерлерден тәлім-тәрбие, үлгі, өнеге алғанын, олардың шығармаларының өшпес туындыға айналғанын айтады.

Алаш зиялыларын ақтаудың бірі ұмтылысы ретінде мақала түріндегі деректерді келтіруге болады. Мәселен, жетпісінші жылдары жазылған Б. Кенжебаевтың «Ұстаз», Ғ. Мұстафиннің «Сыр ашу» мақалалары. Б. Кенжебаев М. Жұмабаевтың ұстаздық жолын, шығармашылық мұрасын айта отырып, «Тоқсанның тобы» сынды ақталу жолдарын жазса да, ақталмағанына күйініш білдірсе, Ғ. Мұстафин А. Байтұрсынов, М. Жұмабаев,

Ж. Аймауытов, Ш. Құдайбердиевтердің мүлде көлеңкелеп бара жатқанын жазады. Олардың шығармашылық мұраларының шаң басып жатқанына өкіне келе, Ғ. Мұстафин тап тартысын белсенділер тап мақсатынан гөрі өз мақсаттарына көбірек пайдаланғанын, бәсекелестерінен құтылғаннан кейін, жалғыз шаба жүйрік атанбақтығын жазады. Сондай-ақ өз хаттарында: «Егер анау төртеу қатарға қосылғанда, олар шаруаның бір шобыры болып қалар еді. Қазір уақыт өзгерді, қауым жаңарды, тарихымызға сынай қарап, дұрысын дұрыс, бұрысын бұрыс дейтін шақ жетті. ...Мен осы жайды кейінгі бес-алты жылда өзіміздің Орталық Комитетке үш рет кіріп айттым», – деп жазады (Бес арыс, 1992: 77). Орыс қаламгерлерінің ақталуын мысал ретінде көрсетіп, ұлт қайраткерлерінің ақыр соңында ақталатындығына үлкен сеніммен қарап, ашық айтуға жатпағандарды «сыр дәптеріме жазып кеттім» деді.

Қазақ зиялыларының ақталуы елдегі Горбачев реформаларының жүзеге асуымен байланысты болды. Ұлт тарихына деген қызығушылық Кеңес одағының құрамында болған барлық елдерде қатар пайда болды. 1980 жылдардың аяғы – 1990 жылдардың басында тарихи оқиғалар құрбандары «темір пердеден» арылған халықтар үшін басты мәселе болды. Дәл осы кезеңде тоталитарлық режимнің цензурасымен жұмыс жүргізген басылымдар

деректік базаларын жаппай жариялай бастады. Баспасөз қызметі өзінің шынайы қызметін, яғни халықтың көзін ашып, сана-сезімін ояту бағытындағы міндеттерін алға қойды. «Төртінші билік» саналатын сала ендігі кезекте жүйе жұдырығынан құтылып, ашық жарияланымға ауысты. Әрине, архив қоймаларындағы деректерді ашу қажеттігі осы тұста өзекті болды. Себебі цензурасыз ақпараттың өзі нақты дерекке сүйене отырып берілуі қағидаты маңызды болды. Сәйкесінше, мұндай бетбұрыс кезеңінде саяси қуғын-сүргін тарихы мәселесі күн тәртібіндегі өзекті мәселе еді. Алғашында жаппай жүргізілген науқан баяулап жоғары дәрежедегі құқықтық актілер негізінде жүзеге асырыла бастады.

Шешуші шаралар 1988 жылдың басында жүрді. Сол кездегі жазушылар одағын басқарған О. Сүлейменовтің сұрау салуы негізінде Қазақ КСР-нің Бас Прокуроры Ғ. Елемесов Алашордалықтарға қатысты жүргізілген тергеу амалдарының заңсыз болғандығына қарсылық танытып, Қазақ КСР Жоғары Сотына ұсыныс жасады (Жұртбай, 2008: 3-4).

Осы жылдың сәуір айындағы Қазақ КСР Мемлекеттік қауіпсіздік комитетінің анықтамасында (ҚР ҰҚК АМА 9-қ., 1-т., 473-іс, 1-10-п.) жоғарыда көрсетілген бұрынғы айыптаулар қайталанып берілді. Қанша жыл өтсе де, құзырлы органдар Шәкәрімге деген көзқарастарын өзгертпеді.

Ұзақ жылдар бойы шығармашылық мұрасына, тіптен атын атауға тыйым салынған зиялылар жайлы, соның арасында Шәкәрім Құдайбердіұлы туралы мақалалар газет, журнал беттеріне ашық жариялана бастады.

1988 жылғы 23 мамырда М. Әуезов атындағы әдебиет және өнер институтының ғылыми қызметкері С. Қорабаев Вечерняя Алма-Ата газетінде жарияланған «Глашатай дружбы народов» атта мақаласында: «қоғамда өзгеріс болатындығына сенген Шәкәрім Ұлы Қазан жеңісін қуанышпен қарсы алып, жаңа жүйені қолдай отырып, мерзімді басылым беттеріне өлең жолдарын жариялайды. Алайда, бұл саясаттың 30-шы жылдардағы асыра сілтеуі ақынды Шақпақ деген жерде жалғыз өмір сүруіне мәжбүрлейді» деп жазады. Сонымен қатар, мақалада төмендегідей баяндалады: «Шәкәрім интернационалист, халықтар достығының жаршысы болды. Орыс әдебиетінің жауһарларына тамсана отырып, орыс тіліне

деген терең құрметті жалықпай насихаттады» (ҚР ҰҚК АМА 9-қ., 1-т., 473-іс, 1-10-п.). Аталған мақалалар Қазақ КСР Мемлекеттік қауіпсіздік комитетінің назарында болды. Құзырлы органдар қайраткер туралы әрбір мақаланы жинап отырды.

Ал осы жылдың 7 маусымында «Ахмет Байтұрсынов, Жүсіпбек Аймауытов, Мағжан Жұмабаев шығармашылығын зерттеу туралы» комиссия құрылды. Бұл бастаманы көтерген Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің мәдениет, үгіт және насихат, ғылым және оқу орындары бөлімі еді (Жұртбай, 2008: 406-407). Комиссия белгілі қоғам қайраткерлерінен, ғалымдар мен саясаткерлерден құралды. Олар: Қазақ КСР Ғылым Академиясының вице-президенті Жабайхан Әбділдин, Қазақстан Компартиясы Орталық Комитеті мәдениет бөлімінің сектор меңгерушісі Төлен Әбдік, академиктер Зәки Ахметов, Салық Зиманов, Мұхамеджан Қаратаев, Смет Кеңесбаев, Ғылым Академиясының мүше-корреспонденттері Серік Қирабаев, Манаш Қозыбаев, жазушылар Әнуар Әлімжанов, Герольд Бельгер, Мұхтар Мағауин, Әбділдә Тәжібаев, архив басқармасының басшысы Сапар Байжанов, тарихшы, ғылым докторы Василий Григорьев, филолог, ғылым докторлары Мүслім Базарбаев, Рахманқұл Бердібаев, Рәбиға Сыздықова, Әди Шаріпов, Ш. Уәлиханов атындағы Тарих, археология және этнология институтының директоры Рамазан Сүлейменов, М. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының директоры Шерияздан Елеукенов, бөлім меңгерушісі Шамшиябану Сәтпаева, Қазақ кеңес энциклопедиясының бас редакторы Рымғали Нұрғалиев, Тіл білімі институтының директоры Әбдуәли Қайдаров, Қазақстан Компартиясы Орталық Комитеті жанындағы Партия тарихы институты директоры Байдабек Төлепбаев, Қазақ КСР Прокуроры Ғалым Елемесов, «Казахстанская правда» газетінің редакторы Федор Игнатов, «Социалистік Қазақстан» газетінің редакторы Көрік Дүйсеев, «Жазушы» баспасының директоры Марал Сқақбаев, «Простор» журналының редакторы Геннадий Толмачев және т.б. болды.

Өз естеліктерінде комиссия төрағасы Ж. Әбділдин бұрындары бірнеше рет көтеріліп, нәтижесіз болғандықтан ең алдымен Шәкәрімді ақтау жұмыстарынан бастағандықтарын жазады. Комиссия мүшелері

керекті құжаттар мен материалдарды еш қиындықсыз алуға және пайдалануға құқылы еді, себебі Қазақстан Компартиясы бюросында жұмыс жүргізді. Ш. Құдайбердиевке қатысты құжаттар мен анықтамаларды Қауіпсіздік комитетінен сұратып алып, Әдебиет және өнер институтынан ақынның екі том көлеміндегі еңбектерін машинкаға бастырып алған. Біраз дүниені анықтайтын құжаттар Семей обкомы мен Абай аудандық атқару комитетінен де жинақталып, сарапталған. Жас кезінен

Ш. Құдайбердиевтің шығармашылығымен таныс болып, біраз дүниелерді білетін Ж. Әбділдиннің айтуы бойынша хатшының асықпаңдар дегеніне қарамстан, ол комиссия мүшелеріне тездету керектігін айтқан (Әбділдин, 2013: 150).

Комиссия мүшелері Алаш қайраткерлерін ақтау жұмыстарын бір адамдай жүргізіп, жұмысты қорытынды нәтижеге сапалы әрі жылдам қол жеткізуге тырысты. Бұдан сол жылдардағы қазақ зиялылары өкілдері тарихи шындықты қалпына келтірудің қажеттілігі мен ұлт алдындағы міндеттерін адал атқарып шыққан. Сәйкесінше өз мойындарына сеніммен артқан жүкті адал атқарып, тарихи шындыққа қол жеткізуде ұлт алдындағы міндеттерін абыроймен атқарып шықты.

Осы жылғы 27 шілдеде филология ғылымдарының докторы, КСРО жазушылар одағының мүшесі М. Базарбаев «Казахстанская правда» газетіндегі «Новая встреча с поэтом» мақаласында былай деп жазады: «Шәкәрім Құдайбердиевтің таланты сан қырлы: ол өзін мазалайтын, толғандыратын мәселенің бәрін шынайы, түсінікті етіп жазады. Терең лирикалық өлеңдер дидактикалық, философиялық толғаулармен өрілген. Ақын намыс, әділеттілік, адамдық, мейірім, сезім мен парасат, ақымақтық пен терең ой т.б. сияқты мәңгілік ұғымдар мен үнемі жаңа түсініктерді тиек етеді. Оны әсіресе адамның ішкі әлемі қызықтырады. Ақын өлеңдеріндегі көңіл-күй, жан қимылы, қоғам игілігі, жеке тұлғаны жетілдіру, парасаттылық, намыс, бостандық, бай мен кедей арасындағы теңсіздік – міне, осы тақырыптарды үнемі толғандырады» (ҚР ҰҚК АМА 9-қ., 1-т., 473-іс., 1-10-п.). Мақалада қайраткердің ақындығы, жазушылығы, сонымен қатар ғалымдығына ерекше мән береді. Бұның себебі оның мұрасын талдап, саяси жағынан ақтауға шығармашылық адамы деп көрсетуге

ұмтылғаны байқалады. Мақаланы құзырлы органдар да бақылап, жинап отырды.

Шәкәрімнің шығармаларынан оның шығыс ойшылдарымен қоса, орыс тілін,

А. Пушкин, Л. Толстой сынды орыс ойшылдарын да қатты құрметтегені, олардың шығармаларын қазақ тіліне аударғаны белгілі. Осы тұста өзінің естелігінде комиссия төрағасы Ж. Әбділдин: «Шәкәрім Л.Н. Толстойдың досы болған екен. Оның 80 жылдық мерейтойына арнайы шақырылған алғашқы қазақ. Тіпті Шәкәрімнің Л. Толстойды қазақтың кейбір молдаларынан артық көрем деген өлеңдері де бар екен», – деп жазады (Әбділдин, 2013: 150). Аталған мәселелер де Шәкәрімді орыс әдебиетіне жақтас, «халықтар достығын» жақтаушы, Кеңес өкіметіне қарсы болмады деп көрсетуге тырысты деп ойлаймыз.

Осы сынды мақалалар сол кезеңдегі жазушылардың, ғалымдардың Шәкәрім, жалпы Алаш зиялыларының шығармашылық мұраларында Кеңес өкіметіне қарсы ешқандай идеология жоқ екендігін көрсетуді мақсат еткендігін аңғаруға болады. Себебі олардың мақалалары құзырлы органдардың назарында болатын.

А. Байтұрсынов, М. Дулатов, Ж. Аймауытов, М. Жұмабаев барлығы он төрт адамның ісі 1988 жылғы 19 қазан күні Қазақ КСР Жоғары Сотында қайта қаралып, ақтау туралы Қазақ КСР Прокуроры Ғалым Елемесов наразылық жолдады. Аталған іс Қазақ КСР Жоғары Сотының 1988 жылғы 4 қараша күні қаралды. Нәтижесінде, 1930 жылғы 4 сәуірде Біріккен мемлекеттік саяси басқарма коллегиясының қаулысымен айыпталған он төрт зиялы, соның ішінде А. Байтұрсынов, М. Дулатов, М. Жұмабаев, Ж. Аймауытов бастаған топ толығымен ақталды. Тағы бір маңызды мәселе, Алматы облыстық Ішкі істер халық комиссариатының 1937 жылғы 25 қарашадағы А. Байтұрсыновқа қатысты үштігінің қаулысы жеке-дара қаралып, заңсыз деп танылды (Елеуенов, 1995: 78-81). Комиссияның қорытынды мәтініне назар салатын болсақ, оның сапалы, әрі жоғары білікті деңгейде әзірленгенін көруге болады. Алаш зиялыларының өмір жолы, қоғамдық-саяси қызметі мен шығармашылығына нақты баға берілген. Бұл өз кезегінде ұлт зиялылары есімдерінің толық ақталуына қол жеткізу еді.

1988 жылғы қараша айының 4-і күні Жоғары соттың қылмыстық істер бойынша алқалық

мәжілісінде Алашордалықтарға қатысты тағы бір үкім қайта қаралды. Бұл жолғы іс «Кеңес өкіметін қарулы көтеріліс арқылы құлату мақсатында ұйымдасқан «Алашорда» қайраткерлерінің контрреволюциялық, террористікастыртынқұпияұйымынәшкерелеу ісі» еді. Қайта қарау ісіне Қазақ КСР Жоғары сотының төрағасы Тамас Айтмұхамбетов, Жоғары соттың мүшелері К. Кенжебаев, Е. Грабарник және Қазақ КСР Бас Прокуроры

Ғ. Елемесов қатысты. 14 томнан тұратын тергеу материалдары жан-жақты сараланып, барлық куәлардың арыз-шағымдары қарастырылды. Нәтижесінде тергеу барысында өрескел бұрмалаулар мен заңға қайшы әрекеттерге жол берілгені белгілі болды. Сол кезеңдегі құқықтық комиссияның жетекшісі, «Жұлдыз» журналының сын бөлімін басқарған қаламгер Т. Жұртбайдың Жоғарғы сот мүшесі К. Кенжебаевқа ұсынған әдеби-ғылыми сараптамалық тұжырымына сәйкес, «Алашорда» қайраткерлерінің туындылары мен зерттеу еңбектерінде Кеңес билігіне қарсы үгіт-насихат болмағаны дәлелденді. Осыдан кейін қабылданған Жоғарғы сот қаулысына сүйене отырып, сот мүшесі Қ. Кенжебаев Қазақстан КП Орталық комитетінің бірінші хатшысы Г. Колбинге О. Сүлейменовтің атынан «Алаш» қайраткерлерін ақтау жөніндегі қорытынды ұсыныс мәтінін әзірледі. Қазақстан Компартиясы Орталық комитетінің идеология мәселелері жөніндегі хатшысы Ө. Жәнібековтің бастамасымен Ғылым академиясы жанынан арнайы комиссия жасақталып, оның шешімі негізінде Алаш қайраткерлерін саяси әрі шығармашылық тұрғыдан ақтау туралы арнайы қаулы қабылданды (Жұртбай, 2008: 3-4).

1988 жылдың 28 желтоқсанында «Казахстанская правда» газетінде Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің Мағжан Жұмабаев, Ахмет Байтұрсынов, Жүсіпбек Аймауытовтың шығармашылық мұрасын зерттеу жөніндегі комиссиясының оларды толық ақтау жөніндегі қорытындысы жарияланды (Алпатов, 1988: 2-3). Бұл қаулы аталған тұлғалардың қоғамдық-саяси, ғылыми-педагогикалық және әдеби қызметіне қатысты тарихи әділеттілікті қалпына келтіруде, сондай-ақ олардың шығармашылық мұрасын насихаттау мен жариялауда айрықша маңызға ие болды.

Комиссия құрамында болған төраға орынбасары Ш. Елеуенов атқарылған

жұмыстардың барысын Мағжан Жұмабаевқа арналған еңбегінде жан-жақты сипаттайды. Ол Мағжанның ісімен және өзге де аға буын өкілдерінің істерімен танысу қажеттілігі Шәкәрімді ақтау жолындағы күресте алған тәжірибеге байланысты туындағанын айтады. «...Республика Қауіпсіздік комитеті барынша қарсылық танытты. Жасы жетпістен асқан Шәкәрімге отызыншы жылдардағы «бандыларды басқарды» деген алыпқашпа айыпты тағып бақты. Ақыр соңында КГБ төрағасы генерал Мирошникке келтірген басты уәжіміз: Шәкәрім сотталған ба? Жоқ, сот үкімі шықпаған. Олай болса, оған қандай да бір кінә артуға құқықтарыңыз жоқ. Бұл – заңға қайшы, – деп табандылықпен талап қойдым» дейді ол өз естеліктерінде. Сот үкімі шығарылмаған іс бойынша адамды айыптауға, сол кезеңде ықпалы зор КГБ-нің де шамасы жетпеген. Нәтижесінде Мирошник те уәжсіз қалып, Шәкәрім ақталған көрінеді (Елеуенов, 1995: 78–79).

Алғаш рет Шәкәрім Құдайбердіұлы шығармалары туралы мақалалар ақынның көзі тірісінде «Қазақ» газеті, «Айқап», «Абай» сынды журналдарда шыға бастады. Ұлт көсемі Ә. Бөкейханов «Қазақ» газетінің 1913 жылғы номерінде (28 сәуір № 12) ақынның «Түрік, қырғыз, қазақ һәм хандар шежіресі» туындысы туралы «Ерекше сөз» атауымен мақала жарияласа, Ж. Аймауытов бүркеніш атымен 1916 жылы «Қазақ» газетінде (9 ақпан, № 168) Шәкәрімнің шежіре еңбегіне арналған «Шәкәрім ақсақалға» мақаласын жариялайды.

Әдебиеттану саласында А. Үсенова, А. Тілеуханова, А. Сейсекенова секілді зерттеушілер ақын мұрасын түрлі қырынан зерделеп, жан-жақты талдады. Ал белгілі ғалым Б. Әбдіғазизұлы «Шәкәрім шығармаларының дәстүрлік және көркемдік негіздері» атты арнайы ғылыми еңбегінде (Әбдіғазизұлы, 2000) ақын лирикасының өзіндік ерекшеліктерін кеңінен сөз етіп, терең ғылыми сараптама жасады.

Абыз ақынның 150 жылдық мерейтойы қарсаңында оның тұлғалық келбетін, шығармаларының дара сипатын жан-жақты айқындайтын сан түрлі мәдени-ғылыми шаралар республика көлемінде кеңінен ұйымдастырылды.

Сонымен бірге, ақын мұрасын тереңдете зерттеуге, ғылыми ізденіс аясын кеңейтуге Шәкәрім атындағы Семей мемлекеттік

университеті жанынан ашылған «XXI ғасыр және Шәкәрім әлемі» орталығы мен Семей мемлекеттік педагогикалық институты жанынан құрылған «Шәкәрімтану» ғылыми орталығы да қомақты үлес қосты.

Семей мемлекеттік педагогикалық институтында «Шәкәрім» атауымен педагогикалық бағыттағы ғылыми журнал мен «Шәкәрімтану мәселелері» (Шәкәрімтану мәселелері, 2007) атты сериялы ғылыми жинақтар көпшілік оқырман үшін басып шығарылды. Ал Шәкәрімтану ғылыми-зерттеу орталығы әзірлеген «Шәкәрім» тұлғалық энциклопедиясының басылып шығуы – ойшылдың кемел бейнесін жан-жақты танытуға мүмкіндік берді.

Ақынның туған жері – Семей қаласында Шәкәрім Құдайбердіұлының 150 жылдығына орай «Шәкәрім шығармашылығы қазақ және әлем мәдениеті контекстінде» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция ұйымдастырылып, ақынға еңселі ескерткіш қойылды.

Қорытынды

Шәкәрім Құдайбердіұлын ақтау процесі бірнеше кезеңнен тұрғандығын көруге болады. Алғашында тағылған айыптардан заңды түрде толығымен ақталуына қарамастан, ел арасындағы беделінің жоғары болуына байланысты, әрі билік тарапынан Кеңес үкіметіне қарсы қозғалыстарда ықпал етуші күш ретінде қарастырылып, оған қатысты қуғын тоқтатылмады. Нәтижесінде, сотсыз, тергеусіз, қорқыту амалымен алынған куәлардың салдарынан жазықсыз оққа ұшты.

Жүргізілген зерттеу жұмысынан 1988 жылғы мемлекеттік комиссия жұмысы барысында жан-жақтан жинақталған деректердің өзін толық емес болғандығын көруге болады. Мемлекет басшысының 2020 жылғы 24 қарашадағы Жарлығына сәйкес құрылған Комиссия жұмысы барысында ҚР Ұлттық қауіпсіздік комитеті және басқа да құқық қорғау органдары архивтерінің кейбір құжаттары құпиясыздандырылып, тың деректер жарыққа шыға бастады. Осы деректердің негізінде ақынды ақтау бойынша жүргізілген жұмыстар жаңа құжаттармен толықтырылды.

Сонымен қатар, зерттеу жұмысы Шәкәрім Құдайбердіұлын, жалпы алаш зиялыларын ақтау процесіне арналған, жаңа деректермен

толықтырылған жүйелі еңбектің жоқ екендігін көрсетті. Тек мемлекеттік комиссия мүшесі болып, сол жұмыстармен айналысқан тұлғалардың еңбектерінен естелік ретінде жазылған деректерді байқауға болады.

Алдағы уақытта алаш зиялыларының ақта-

лу процесіне арналған және жаңа деректермен толықтырылған еңбектердің жарыққа шығуы Кеңес үкіметі кезеңіндегі Қазақстан тарихына жаңаша көзқарас қалыптастыруға мүмкіндік берері сөзсіз.

Дереккөз

ҚР ҰҚК АМА – Қазақстан Республикасы Ұлттық Қауіпсіздік Комитеті Арнайы мемлекеттік архиві
ҚР ПА – Қазақстан Республикасы Президенті Архиві

Әдебиет

1. Алпатов В., 1988. Заключение комиссии ЦК Компартии Казахстана по изучению творческого наследия Магжана Жумабаева, Ахмета Байтурсынова и Жусупбека Аймаутова // Казахстанская правда. 28 дек. бб. 2-3.
2. Әбділдин Ж.М., 2003. Тағлым мен тағзым. Алматы: Комплекс. 176 б.
3. Әбділдин Ж.М., 2013. Өнегелі өмір. Алматы. 360 б.
4. Әбдіғазыұлы Б., 2000. Шәкәрім шығармашылығының дәстүрлік және көркемдік негіздері. Монография. Алматы: Кенже-Пресс. 216 б.
5. Бес арыс. 1992. Алматы: Жалын. 544 б.
6. Елеуенов Ш., 1995. Мағжан: (өмірі мен шығармашылығы): оқу құралы. Алматы: Санат. 384 б.
7. Жұртбай Т., 2008. Движение Алаш. Из истории изучения вопроса. Сборник документов и материалов. 1918-2007 гг. Алматы. Т.4. 472 б. 44-45 бб.
8. Жұртбай Т., 2011. Движение Алаш: Сборник материалов судебных процессов над алашевцами. Алматы: ФФ «Ел-шежіре». Т.1. 415 б. 7-12 бб.
9. Жұртбай Т., 2019. Шәкәрім мұрасы қалай ақталды? // Әдебиет порталы. [Электрондық ресурс]. URL: <https://adebiportal.kz/kz/news/view/1548>
10. Кудайбердиев Шакарим // Электронная библиотека «Алаш». [Электронды ресурс]. URL: https://alash.semeylib.kz/?page_id=1888&lang=ru
11. Қазақстан Республикасының Заңы, 1993. Жаппай саяси қуғын-сүргіндер құрбандарын ақтау туралы // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі. [Электрондық ресурс]. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z930002200_
12. Қарин Е., 2022. Саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық ақтау жөніндегі мемкомиссияның жұмыс нәтижелері туралы // «KazInform» Халықаралық ақпараттық агенттігі. [Электрондық ресурс]. URL: https://www.inform.kz/kz/sayasi-kugyn-surgin-kurbandaryn-tolyk-aktau-zhonindegi-memkomissiyany-zhumys-natizheleri-turaly-memlekettik-hatshymen-suhbat_a3938738
13. Наркомы Казахстана. 1920-1946 гг. 2007. Алматы. 400 б.
14. Сулейменов Р.Б., 1989. Выступления участников юбилейной сессии общего собрания АН Каз ССР // Вестник АН Каз ССР. №8. бб.11-12.
15. Шәкәрімтану мәселелері. 2007. Т.1. Алматы: Паритет. 445 б.

Sources

QR UQK AMA – Qazaqstan Respublikasy Ulttyq Qauipsizdik Komiteti Arnay memlekettik arhivi [Special State Archive of the National Security Committee of the Republic of Kazakhstan] [in Kazakh]
QR PA – Qazaqstan Respublikasy Prezidenti Arhivi [Archive of the President of the Republic of Kazakhstan] [in Kazakh]

References

1. Alpatov V., 1988. Zakluchenie komissii CK Kompartii Kazakhstana po izucheniyu tvorcheskogo

naslediya Magzhana Zhumabaeva, Ahmeta Bajtursynova i Zhusupbeka Aimauytova [Conclusion of the commission of the Central Committee of the Communist Party of Kazakhstan on the study of the creative heritage of Magzhan Zhumabayev, Akhmet Baitursynov and Zhusupbek Aimaurov] // Kazakhstanskaya pravda. 28 December. pp. 2-3 [in Russian]

2. Abdildin Zh.M., 2003. Taglym men tagzym [Example and reverence]. Almaty: Kompleks. 176 p. [in Kazakh]

3. Abdildin Zh.M., 2013. Onegeli omir [The Moral life]. Almaty. 360 p. [in Kazakh]

4. Abdigaziuly B., 2000. Shakarim shygarmashylygynyn dasturlik zhane korkemdik negizderi [Traditional and artistic foundations of Shakarim's creativity]. Monograph. Almaty: Kenzhe-Press. 2016 .

5. Bes arys [Five figures]. 1992. Almaty: Zhalyn. 544 p. [in Kazakh]

6. Eleukenov Sh., 1995. Magzhan: (omiri men shygarmashylygy): oku kuraly [Magzhan: (life and work): training manual]. Almaty: Sanat. 384 p. [in Kazakh]

7. Zhurtbaj T., 2008. Dvizhenie Alash. Iz istorii izucheniya voprosa. Sbornik dokumentov i materialov. 1918-2007 gg. [The Alash movement. From the history of studying the issue. Collection of documents and materials. 1918-2007]. Almaty. Vol 4. 472 p. 44-45 pp. [in Russian]

8. Zhurtbaj T., 2011. Dvizhenie Alash: Sbornik materialov sudebnyh procesov nad alashevtsami [The Alash movement: A collection of materials from the trials of Alash residents]. Almaty: FF «El-shejire». Vol 1. 415 p. pp.7-12 [in Russian]

9. Zhurtbaj T., 2019. Shakarim murasy qalaj aqtaldy? [How was Shakarim's legacy justified?] // Adebiet portal. [E-source]. URL: <https://adebiportal.kz/kz/news/view/1548> [in Kazakh]

10. Kudajberdiev Shakarim [Kudaiberdiev Shakarim] // Elektronnaya biblioteka «Alash». [E-source]. URL: https://alash.semeylib.kz/?page_id=1888&lang=ru [in Russian].

11. Kazakstan Respublikasynyn Zany, 1993. Zhappaj sayasi kugyn-surginder kurbandaryn aqtau turaly [«On rehabilitation of victims of mass political repression»]. // «Adilet» Qazaqstan Respublikasy normativtik quqyqtyq aktlerinin aqparattq-quqyqtyq zhuiesi. [E-source]. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z930002200_ [in Kazakh]

12. Karin E., 2022. Sayasi qugyn-surgin kurbandaryn tolyq aqtau zhonindegi memkomissiyany zhumys natizheleri turaly. [On the results of the work of the State Commission for the Full rehabilitation of victims of Political Repression] // «KazInform» Halyqaralyq aqparattyq agenttigi. [E-source]. URL: https://www.inform.kz/kz/sayasi-kugyn-surgin-kurbandaryn-tolyk-aktau-zhonindegi-memkomissiyany-zhumys-natizheleri-turaly-memlekettik-hatshymen-suhbat_a3938738 [in Kazakh]

13. Narkomy Kazakstana. 1920-1946 gg. [People's Commissars of Kazakhstan. 1920-1946]. 2007. Almaty. 400p. 84p. [in Russian]

14. Sulejmenov R., 1989. Vystuplenie uchastnikov yubilejnoj sessii obshchego sobraniya AN KazSSR [Speeches by participants of the jubilee session of the General Meeting of the Academy of Sciences of the Kazakh SSR]. Vestnik AN Kaz SSR. №8. pp.11-12 [in Russian]

15. Shakarimtanu maseleleri [Issues of Shakari studies]. 2007. Vol 1. Almaty: Raritet. 445 p. [in Kazakh]

***Мырзаханов А.Е., Мусағалиева А.С.**

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева

Астана, Казахстан

*e-mail: 87080077500@mail.ru

РЕАБИЛИТАЦИЯ ШАКАРИМА КУДАЙБЕРДИЕВА: АНАЛИЗ НОВЫХ ДАННЫХ

Аннотация. В статье на основе новых архивных данных анализируются этапы реабилитации поэта и философа Шакарима Кудайбердиева как жертвы политических репрессий.

Политические репрессии остаются одной из наиболее острых проблем истории

советского периода, а точное число их жертв до сих пор неизвестно, так как многие были расстреляны без суда. Одной из таких трагических фигур в истории Казахстана, чья судьба оставалась предметом споров даже после казни, является Шакарим Кудайбердиев.

Цель исследования – анализ рассекреченных и малоизученных архивных материалов, освещающих процесс его реабилитации. В работе показаны препятствия в реабилитации, начавшийся в конце 1950-х годов и продолжавшийся до конца 1980-х годов, искажение доказательств, а также борьба его сына Ахата с компетентными органами за восстановление справедливости. Особое внимание уделяется оперативно-разведывательным материалам ОГПУ о Шакариме как предполагаемом организаторе Шынгыстауского восстания, а также деятельности Государственной комиссии, созданной в конце 1980-х годов, которая поставила точку в данном деле.

Источниковая база включает материалы Архива Президента РК, новые документы Комитета национальной безопасности РК, труды шакаримоведов, а также публикации членов Государственной комиссии и других исследователей. Исследование основано на принципах историзма, объективности, всесторонности и междисциплинарного подхода, а материалы проанализированы в хронологическом порядке.

В результате детально изучены следственные материалы, предъявленные обвинения и процесс реабилитации, а хронология событий уточнена и дополнена на основе новых источников.

Ключевые слова: Шакарим Кудайбердиев, репрессии, реабилитация, государственная комиссия, архив.

Для цитирования: Мырзаханов А.Е., Муссагалиева А.С. Реабилитация Шакарима Кудайбердиева: анализ новых данных // Мәдени мұра. 2026. № 1 (112). С. 155-167 (каз.)

DOI: <https://doi.org/10.47500/2026.v25.i1.13>

***Myrzakhanov A., Mussagaliyeva A.**
L.N. Gumilyov Eurasian National University
Astana, Kazakhstan
e-mail: 87080077500@mail.ru

SHAKARIM KUDAIBERDIYEV'S REHABILITATION: ANALYSIS OF NEW DATA

Abstract. This article analyzes the rehabilitation of the poet Shakarim Kudaiberdiyev as a victim of repression, based on newly uncovered archival materials. Political repression remains one of the most pressing issues in Soviet history, and the exact number of victims is still unknown, as many were executed without trial. Shakarim's fate exemplifies these tragedies in Kazakhstan's history.

The study examines obstacles in the rehabilitation process, which began in the 1950-1980 ss., including the distortion of evidence and the struggle of his son, Akhat, for justice. Special attention is given to OGPU operational intelligence portraying Shakarim as the alleged organizer of the Shyngystau uprising and to the work of the State Commission established in the late 1980s, which concluded the case.

The research draws on materials from the Archive of the President of Kazakhstan, newly available documents of the National Security Committee not yet fully introduced into scholarly circulation, works of Shakarim scholars, and relevant periodical publications. The study follows principles of historicism, objectivity, comprehensiveness, and interdisciplinarity, analyzing sources in chronological order.

The findings provide a thorough analysis of the investigative materials, charges, and rehabilitation process, clarifying and supplementing the chronology of events based on new

sources.

Keywords: Shakarim Kudaiberdiev, repression, rehabilitation, State commission, archive.

For citation: Myrzakhanov A.E., Musagalieva A.S. Shakarim Kudaiberdiyev's rehabilitation: analysis of new data // Madeni mura. 2026. №1 (112). pp. 155-167 (in Kaz.)

DOI: <https://doi.org/10.47500/2026.v25.i1.13>

Авторлар туралы мәлімет:

Мырзаханов Әділхайыр Ерзатұлы, гуманитарлық ғылымдар магистрі, Талдау және мониторинг бөлімінің басшысы, «Геральдикалық зерттеулер орталығы» РММ, Астана, Қазақстан Республикасы.

ORCID: 0000-0002-6430-7066

Мұсағалиева Арайлым Сәбитқызы, тарих ғылымдарының докторы,

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті Тарих факультетінің профессоры, Астана, Қазақстан Республикасы.

ORCID: 0000-0002-1812-7152

Scopus ID: 57218937910

Сведения об авторах:

Мырзаханов Адильхайр Ерзатович, магистр гуманитарных наук, руководитель отдела анализа и мониторинга, РГУ «Центр геральдических исследований», Астана, Республика Казахстан.

ORCID: 0000-0002-6430-7066

Мұсағалиева Арайлым Сабитовна, доктор исторических наук, профессор факультета Истории Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева, Астана, Республика Казахстан.

ORCID: 0000-0002-1812-7152

Scopus ID: 57218937910

Information about authors:

Myrzakhanov Adilkhair, Master of Arts in Humanities, Head of the Analysis and Monitoring Department, RSI «Center for Heraldic Research», Astana, Republic of Kazakhstan.

ORCID: 0000-0002-6430-7066

Mussagaliyeva Arailym, Doctor of Historical Sciences, Professor, Faculty of History, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Republic of Kazakhstan.

ORCID: 0000-0002-1812-7152

Scopus ID: 57218937910